

SANATÇI ROMANI (KÜNSTLERROMAN) OLARAK KARARTMA GECELERİ

Canan SEVİNÇ*

ÖZ: Oluşum ya da büyüme romanı olarak da adlandırılan bildungsromanın bir alt türü sayılan sanatçı romanı (Künstlerroman), bir sanatçının, sanat yolunda geçirdiği aşamaları ve sanata dair sorunlarını merkeze alır. James Joyce'un *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (A Portrait of The Artist As a Young Man, 1916) adlı eseri bu türün klasiği sayılır. Türk edebiyatında da Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte birçok sanatçı romanına rastlamak mümkündür. Bunların ilki, Halit Ziya'nın, şair başkışisi Ahmet Cemil'in sanatsal kaygılarını dile getirdiği *Mai ve Siyah* (1896-1897) adlı romanıdır. Rifat Ilgaz'ın, İkinci Dünya Savaşı yılları İstanbul'unda geçen *Karartma Geceleri* (1974) adlı romanı da öğretmen ve aynı zamanda şair olan başkışisi Mustafa Ural'ın, sanata dair görüşlerini ve bir sanatçı olarak duruşunu konu edinir. Bu yazıda, Mustafa Ural'ın, iki buçuk ay süren arayış öyküsü üzerinden, *Karartma Geceleri*'nin, sanatçı romanı olarak da okunabileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bildungsroman, Künstlerroman, Rifat Ilgaz, *Karartma Geceleri*

KARARTMA GECELERİ AS A KÜNSTLERROMAN

ABSTRACT: Accepted as a sub-type of Bildungsroman referring to growth or maturity novels, Künstlerroman (artist's novel) focuses on the problems of an artist regarding art and the stages he/she encountered in artistic life. The novel titled *A Portrait of The Artist as a Young Man* by James Joyce (1916) is accepted as the classic of this genre. Turkish literature from Tanzimat Era to Republic Period includes many künstlerroman, the first one of which is the novel titled *Mai ve Siyah* by Halit Ziya (1896-1897), who reflects the artistic concerns of the protagonist poet Ahmet Cemil. In addition, the novel titled *Karartma Geceleri* (1974) by Rifat Ilgaz depicts views of Mustafa Ural, who was a teacher and a poet as well, regarding art and his attitude as an artist. This study discusses that the novel titled *Karartma Geceleri* can be read as a künstlerroman basing on the quest of Mustafa Ural for two and a half month.

Keywords: Bildungsroman, Künstlerroman, Rifat Ilgaz, *Karartma Geceleri*

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, canansevinc@hotmail.com

Giriş

Alman edebiyatına özgü bir tür olan bildungsroman, “bir insanın akıl ve duygu gibi manevî yeteneklerinin işlenişini, onun yaşadığı çağ ve toplumun istediği biçime girmesini, bu oluşuma katkısı olan maddî ve manevî etmenleri, geçirilen aşamaları, sonunda da oluştuğu kişiliği konu alan roman türü olarak tanımlanabilir.”¹ Tanımı gereği, oluşum ve büyüme romanı olarak da adlandırılan bildungsroman, Goethe’nin, Wilhelm Meister’in *Çıracılık Yılları* (Wilhelm Meister’s Lehrjahre, 1795) adlı eseriyle prototipini de literatüre sunmuş ve zamanla belli bir roman formunun adı olmuştur. Bildungsromanın Alman edebiyatında üç alt türü bulunmaktadır. Bunlar; Entwicklungsroman (gelişim romanı), Erziehungsroman (eğitim romanı) ve Künstlerroman (bir yazarın veya sanatçının gelişim romanı)’dır.²

Gelişim ve eğitim romanları, belirli bir roman kişinin yaşamı süresince ya da yaşamının belirli bir kesitinde geçirdiği değişim ve gelişimi ele alırken sanatçı romanlarının odağında, daha çok, bir sanatçının (yazar, şair, ressam, sahne sanatçısı), sanatçı olma yolunda çektiği zorluklar yer alır. Bu bağlamda; 1900 - 1930 yılları arasını kapsayan ve yüksek modernizm diye adlandırılan dönemde Batı’da yaygınlaşan sanatçı romanları (künstlerroman), bildungsromanın çocukluk, ergenlik, gençlik ve olgunluk doğrultusunda kronolojik bir biçimde ilerleyen yapısını devralarak bu yapının merkezine estetik arayışı koymuştur.³ James Joyce’un, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (A Portrait of The Artist As a Young Man, 1916) adlı eseri, türün en önemli örneği olarak kabul edilir.

Türk edebiyatında ise başta aşk mesnevileri olmak üzere Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan süreçte yazılmış pek çok bildungsroman⁴ örneğine rastlamak mümkündür.⁵ Bunun yanında, şair ve yazarları konu edinen

¹ Gürsel Aytaç, “Modern Alman Edebiyatında Bildungsroman”, *Edebiyat Yazıları I*, Gündoğan Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1990, s. 276.

² Serap Yıldırım, *İngiliz Edebiyatında Bildungsroman Geleneği: Henry Fielding’in Tom Jones, Charles Dickens’in Great Expectations (Büyük Umutlar), James Joyce’un A Portrait of The Artist As a Young Man (Genç Bir Adamın Sanatçı Portresi) Adlı Romanları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 2.

³ Jale Parla, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 235.

⁴ Alman edebiyatının kendi iç dinamiklerinin bir ürünü olan bildungsroman kavramı, diğer ülke edebiyatlarına da aynı adla geçmiştir. Öyle ki İngiliz, Fransız, Amerikan ve Türk edebiyatlarında aynı anlamı karşılayacak yeni bir kavram türetilmemiştir. Türkçede “oluşum romanı” ve “nehir romanı” gibi karşılıklar türetilmişse de bu, terimin özgün adının tercih edilmesinin önüne geçememiştir.

⁵ Bu konuda yapılmış çeşitli çalışmalar için bk. Yavuz Bayram, “Bildungsroman Örneği Olarak Hüsn ü Aşk”, *İlmî Araştırmalar*, S. 23, Bahar 2007, s. 7-28; Hikmet Asutay,

sanatçı romanları da kaleme alınmıştır. Türk roman geleneğinde, şair ve yazarların, aynı zamanda, aydın sorumluluğu da taşıdığı düşünüldüğünde, şair/yazar öznenin ideal aydın sıfatıyla özdeşleşmiş ya da bu sıfattan ayrılmış olmasına göre romanlarda, şair/yazar kişileştirmeleri, içinde yaşadığı siyasi-sosyal düzen ve onun kurumlarıyla özdeşleşmiş, idealize tiplerle düzeni sorgulayan, dünyaya ideolojik olduğu kadar estetik perspektiften de bakan, bir birey ve sanatçı olarak gelişmeye devam eden karakterler şeklinde tezahür eder.⁶ Bu bağlamda; Tanzimat yıllarının Ahmet Mithat'la temsil edilen mükemmel yazar figürasyonlarına karşılık Servet-i Fünûn'da, "Ahmet Cemil'in lisan/insan tiradıyla Türk romanında estetik özne kurulur."⁷ Bundan dolayı, sanatçı romanının ilk örneği, Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* (tefrika,1896-1897) adlı romanıdır. Denilebilir ki Türk edebiyatında, hemen hemen her dönemde, şair ya da yazarın toplumsal sorumluluğu, onun sanatından ayrı düşünülemediğinden, sanatçı romanları aynı zamanda, birer büyüme romanı olarak da okunabilir.

Bu bağlamda, Rıfat Ilgaz'ın *Karartma Geceleri* adlı romanı da sanatçının toplumla ilişkisi, sanatçı olma yolunda engellenmişliği ve bu

"Oluşum Romanı Geleneği ile Günümüzdeki İzleri Üzerine", *ZfWT*, Vol.4, No.2 (2012), s. 27-36; Dinçer Eşitgin, "Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal", *MEB Dergisi*, S. 162, Bahar 2004; Alpay Doğan Yıldız, "Bir Eğitim Kitabı Olarak Reşat Nuri'nin Çalıkuşu Romanı", *Yedi İklim*, S. 95, Şubat 1998, s. 34-38.

⁶ Bu noktada, Ahmet Mithat'tan Orhan Pamuk'a uzanan geniş bir romancı yelpazesinden söz edilebilir. Söz konusu yelpazenin bir kısmı Ahmet Mithat, Mizancı Murat, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Peyami Safa gibi ideal yazar (ve aydın) kahramanlara yer veren romancılardan oluşurken diğer bir kısmı da Halit Ziya, Tanpınar, Oğuz Atay, Orhan Pamuk gibi sanatsal arayışı süren kahramanları konu edinen romancılardan oluşur.

Bunlar içerisinde Reşat Nuri *Dudaktan Kalbe* (1925), *Kızılıcak Dalları* (1932), *Son Sığınak* (1961) adlı romanlarında sanatçılardan söz ederek "sanatçı romanının ilklerini veren" yazarlardan sayılabilir. Bk. İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 262. Ayrıca bahsi geçen romanları sanatçı romanı olarak inceleyen bir çalışma için bk. Mustafa Demir, *Reşat Nuri Güntekin'in Sanatçı (Çıraklık) Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kuzey Kıbrıs, 2013.

Yine Orhan Pamuk'un romanlarını, "yazıya ulaşmak/yazar olmak" teması etrafında, sanatçı romanı düzleminde değerlendiren bir yazı için bkz. Fethi Demir, "Orhan Pamuk'un Postmodern Bir Labirente Yazıyı Arayan Kahramanları", *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer 2011, s. 1811-1822.

Genel olarak, 19. yüzyıldan 2000'li yıllara değin Türk romanındaki yazar figürasyonlarını ele alan bir çalışma için bk. Jale Parla, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

⁷ J. Parla, *age.*, s. 18.

uğurda ödediği bedeller açısından sanatçı romanı kategorisinde değerlendirilebilir.

1. Rıfat Ilgaz'ın Sanat Yaşamı ve Sanat Anlayışı

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı içerisinde, daha çok, *Hababam Sınıfı* (1957) adlı eseriyle tanınan Rıfat Ilgaz⁸ (1911-1993), bilinenin aksine, öncelikle bir şairdir; yanı sıra öykü, roman, oyun ve anı yazarıdır.⁹ İlk şiiri “Sevgilimin Mezarında”, Kastamonu’daki *Nazikter* gazetesinde yayımlanır (27 Temmuz 1927). Sonrasında 1939 yılına kadar *Oluş, Çığır, Yücel, Varlık, Servetifünun - Uyanış* adlı dergilerde şiirleri basılır. 1939’da, İstanbul’da Karagümruk Ortaokulu’nda Türkçe öğretmenliğine başlaması, sanat yaşamı ve şiir anlayışında yaşanacak kırılma adına önemli bir gelişmedir. Bu tarihe kadar yazdığı şiirlerdeki bireysel eda, 1939’dan sonra yerini toplumcu bir anlayışa bırakır. Bu açıdan, onun sanat yaşamı, kabaca üç dönemde incelenebilir:

- a. 1927-1939 tarihleri arasını kapsayan ilk dönem şiirleri,
- b. 1940-1960 tarihleri arasını kapsayan ikinci dönem şiirleri,
- c. 1960’tan ölümüne (1993) değin kaleme aldığı verimleri kapsayan şair ve yazarlığı.

Bunlardan, bir şair olarak sanat anlayışını “toplumcu gerçekçilik” olarak belirlediği ve bu doğrultuda şiirler yazdığı ikinci dönemi (1940-1960), onun sanat yaşamının esas dönemecidir, denilebilir. Bu dönemde yayımladığı *Yarenlik*¹⁰ (1943) adlı ilk şiir kitabı, önceki şiir denemelerinden farklı bir şairi müjdelemektedir. Söz konusu farklılık, Ilgaz’ın, sanatının merkezine, “birey”i değil “toplum”u koymasından ileri gelir. Bundan dolayıdır ki “gözü bağlı yaşadığım yılların en canlı bir ifadesidir.”¹¹ dediği ilk şiirlerini bu ilk kitabına almaz. Rıfat Ilgaz’ın, poetik açıdan “toplumcu

⁸ Yazarın tam adı, Mehmet Rıfat Ilgaz’dır. 1934’te çıkan Soyadı Kanunu sırasında, doğduğu bölgeye olan bağlılığını ve sevgisini simgeleyen “İlgaz” soyadını seçer. Bk. Mehmet Saydur, *Rıfat Ilgaz’lı Yıllar*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1994, s. 113-114.

⁹ Yazar hakkında “Rıfat Ilgaz’ın Romanları Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bir doktora tezi (2005) hazırlayan Gülsemin Hazer, yazarın; on iki şiir kitabı, on roman, dokuz çocuk romanı, on sekiz hikâye kitabı, altı oyun, iki anı kitabı kaleme aldığını, ayrıca köşe yazılarını da iki kitapta bir araya getirdiğini belirtir. Bk. Gülsemin Hazer, “Rıfat Ilgaz’ın Romanları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevgül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 137.

¹⁰ Rıfat Ilgaz, *Yarenlik*, İstanbul, 1943. Üzerinde herhangi bir yayınevi adı olmayan kitabı, yazar, matbaacı bir arkadaşının yardımıyla kendisi bastırılmıştır. Bk. Asım Bezirci, *Rıfat Ilgaz*, Evrensel Basım Yayın, Birinci Basım, İstanbul, 2013, s. 37.

¹¹ “Rıfat Ilgaz’la Bir Konuşma”, *Başdan* dergisi, 14.09.1948.

gerçekçi” olarak değerlendirilmesi ve 1940 kuşağı toplumcu şairleri arasında konumlandırılması da bu kitabı dolayısıyladır.

Kuşkusuz Ilgaz’ın poetikasının bireyselden toplumsala yönelmesinde birtakım siyasi ve edebî gelişmelerin de payı vardır. Öncelikle İkinci Dünya Savaşı, tam da bu sıralarda patlak verir. Savaş nedeniyle yaşanan kıtlık, yokluk, vurgunculuk ve karartma uygulaması hem şairin hem toplumun yaşamını olumsuz yönde etkiler. Diğer yandan 1940’lar, şiirde, bir yandan Nâzım Hikmet etkisinin diğer yandan Garip anlayışının etkisini hissettirdiği yıllardır. Ne ki Rıfat Ilgaz, her iki etkiden de uzak kalarak kendine özgü bir şiir dünyası oluşturmayı başarır.

“(…)1943’te yayımladığı *Yarenlik* kitabıyla şehrin yoksul mahallelerine, küçük işlerin dar gelirli işçilerine yönelen Ilgaz’ın tutumu, ana merkez olarak Nazım Hikmet’e bağlansa da, problem alanı ve kullanılan dil bakımından 1940’larda başlayan küçük adamların yoksul dünyalarını anlatan şiire, öyküye ve romana bağlıdır. Bu yönüyle Garip şiiriyle de ilişkilendirilebilir. Ama, daha sonraki *Sınıf* kitabı da hesaba katıldığında Garip’in hedonizmi de içeren gerçekçiliğinden ayrılır.”¹²

Ilgaz’ın, 1944’te yayımlanan ikinci şiir kitabı *Sınıf*¹³, yirmi beş gün satışta kaldıktan sonra kapağının kırmızı olduğu, Devrim Kitabevi’nce basıldığı ve komünizm propagandası yaptığı gerekçeleriyle sıkıyönetimce toplatılır. Şair hakkında da soruşturma başlatılır. Ilgaz, emniyet güçlerine teslim olmamak için iki buçuk ay İstanbul’da kaçak yaşar; çünkü uzun yıllardır verem hastalığından mustariptir ve cezaevi koşulları tedavisini aksatacaktır. İki buçuk ayın sonunda tutuklandığında altı ay hapis cezasına çarptırılır. Oysa bilirkişi raporunda, kitabında suç unsuru bulunmadığı belirtilmiştir. İşte yazar, tüm bu süreci *Karartma Geceleri* (1974) adlı eserinde romanlaştırır. Bu eser, aynı zamanda, yazarın sanat anlayışını, hem bir aydın hem bir şair olarak hayattaki duruşunu tartıştığı poetik bir metindir.

¹² Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 230.

¹³ Rıfat Ilgaz, *Sınıf*, Devrim Kitabevi, İstanbul, 1944. Bir önceki şiir kitabı *Yarenlik*’i, matbaacı bir arkadaşının yardımıyla kendisi bastıran yazar, bu kitabını da aynı basımevinden yayımlar; ancak kitap, üzerinde, arkadaşı İhsan Devrim’in amblemini taşıdığından Devrim Kitabevi’nce basılmış görünür. *Sınıf*, ancak 45 yıl sonra, 1989’da, tekrar yayımlanabilir. 1991’de de üçüncü kez basılır. Bk. A. Bezirci, *age.*, s. 37, 81. “Daha sonra ünlü ‘Hababam Sınıfı’ kurmacasını doğuracak yapıttır bu. Tek sözcük iki olgu: ‘Sınıf’ sözcüğü, hem okullardaki sınıfları anlatır, hem de toplumsal sınıfları.” Bk. Necmiye Alpay, “Şair Rıfat Ilgaz”, *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevgül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 91.

Dolayısıyla savaş yılları İstanbul'unun romanı olarak okunabileceği gibi sanatçı romanı (Künstlerroman) olarak da okunabilir.

Karartma Geceleri'nin sanatçı romanı olarak değerlendirilmesine geçmeden önce Rıfat Ilgaz'ın sanat yaşamı ve şiir anlayışı konusunda son olarak şunlar söylenebilir: *Sınıf* adlı şiir kitabını müteakiben *Yaşadıkça* (1948), *Devam* (1953), *Üsküdar'da Sabah Oldu* (1954), *Suluk Soluğa* (1962), *Karakılçık* (1969), *Uzak Değil* (1971), *Güvercinim Uyur mu?* (1974), *Kulağımız Kirişte* (1983), *Bütün Şiirleri* (1937-1983), *Ocak Katırı Alagöz* (1987) adlı şiir kitaplarını yayımlayan sanatçı, şiir kitaplarının peş peşe toplatılmasıyla düzyazıya yönelir.¹⁴ Özellikle mizah yazarlığı, yeni uğraşı alanı olarak belirir. Buna 1960'lardan sonra, roman ve öykü yazarlığı da eklenir. Başta *Hababam Sınıfı* olmak üzere *Karartma Geceleri* (1974), *Sarı Yazma* (1976) ve kendisine Madaralı (1982) ile Orhan Kemal Roman Armağanı (1982) kazandıran *Yıldız Karayel* adlı romanlarını bu süreçte kaleme alır. Giderek mizah ve düzyazı yazarı olarak tanınır. Şiir yazmayı ve yayımlamayı sürdürse de ilk üç kitabındaki özgün ve yenilikçi ses, gittikçe kaybolur.

Edebiyat yaşamına öncelikle bireysel duyarlıklı şiirler yazarak başlayan, ne var ki içinde yaşadığı siyasi - sosyal koşulların da etkisiyle 1939'dan itibaren toplumcu anlayış doğrultusunda poetikasını değiştiren Rıfat Ilgaz, bu poetika etrafında yazdığı şiirleri nedeniyle sürekli kovuşturmaya uğrar. Bu yüzden, sanat anlayışını, şiirlerini, öğretmen, şair ve bir aydın olarak toplumdaki yerini sorgular; siyasi ve toplumsal düzlemde eleştirel olduğu kadar bireysel düzlemde de kendi öz eleştirisini yapar. Bu sebepten, ikinci şiir kitabının toplatılmasından sonraki süreçte yaşadıklarını anlattığı *Karartma Geceleri*, bu öz eleştirinin, sorgulamanın ve o yıllarda şair olmanın zorluklarının dile getirildiği bir romandır.

2. *Karartma Geceleri*'ni Sanatçı Romanı Olarak Okumak

Daha önce de belirtildiği üzere Rıfat Ilgaz, öncelikle bir şairdir; yanı sıra öykü, roman, oyun ve anı yazarıdır. Bir dönem gazetelerde köşe yazarlığı da yapmıştır. Tüm bu edebî türlerde eser vermek için yazarı harekete geçiren itici güç; içinde yaşadığı toplumda gördüğü sosyal adaletsizliğe, cahilliğe, geriliğe, egemen sınıfın yoksul yığınları ezmesine

¹⁴ Bu şiir kitaplarından *Yaşadıkça*, Bakanlar Kurulu kararıyla toplatılırken *Devam*, yayımlanışından sonra bir ay içinde toplatılarak şairi hakkında kovuşturma açılır; ancak Ilgaz, mahkemede ceza almaz. Bk. Sevgül Sönmez, "Ben, Sınıfın Şairi Rıfat Ilgaz", *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevgül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 44, 48.

duyduğu tepkidir.¹⁵ Bu anlayış etrafında kaleme aldığı eserleri içinden romanları; episodik/dramatik¹⁶ ya da klasik/yarı bağımsız hikâyeler¹⁷ şeklinde kabaca tasnif edilebilir. Romanların ortak özelliği; bizzat yazarın gözlem ve izlenimlerinin ürünü olması ile kendi yaşamından belirgin izler taşımasıdır. Bu açıdan, denilebilir ki yazarın romanlarını kaleme alırken başat çıkış noktası, kendi yaşamıdır. Dolayısıyla mizahi ya da toplumcu gerçekçi olsun tüm romanları, bir ölçüde, özyaşamöyküseldir.

Bir başka deyişle; *Hababam Sınıfı* (1957), *Bizim Koğuş* (1959), *Karadenizin Kıyıcığında* (1969), *Halime Kaptan* (1972), *Karartma Geceleri* (1974), *Meşrutiyet Kırathanesi* (1974), *Sarı Yazma* (1976), *Yıldız Karayel* (1981), *Hababam Sınıfı İcraatin İçinde* (1987) adlı romanlar, doğrudan anı - roman veya otobiyografik roman değil; ancak beslendikleri kaynak itibarıyla yazarın yaşam öyküsünden mülhem eserlerdir. Nitekim İlğaz'ın, *Karartma Geceleri*'ne dair açıklaması da bu yöndedir:

“(...)Benim değer verdiğim eserlerimin başında *Karartma Geceleri* gelir. *Sınıf* isimli kitabımın toplatılmasından sonra tutuklama emri çıktı. Hastayım o sıralar ve Nişantaşı Ortaokulu Türkçe öğretmeniyim. Tutuklanma emrimin çıkacağını da biliyorum. Kitap toplatılmış çünkü, sıkıyönetim dönemi. Onun için bir süre saklanmak gereğini duydum, kaçma değil. Hastayım, bir sorguya, sıkıntılı bir sorguya katlanmak zor. İki buçuk aylık bir saklanma dönemim oldu İstanbul içinde. (...) İşte *Karartma Geceleri* bu iki buçuk aylık dönemin romanıdır ve o günlerin sorunları da paralel olarak gelişir o romanda. (...) *Karartma Geceleri* roman türü olarak da bizde az rastlanır türdendir. Biraz anı olabilir ama anı romanı değildir. Olaylar ayıklanmış romanlaştırılmıştır.”¹⁸

Karartma Geceleri, öncelikle, İkinci Dünya Savaşı yıllarına dair bir romandır.¹⁹ Eş bir söyleyişle romanın, yazarı temsil eden başkışısı Mustafa Ural'ın, içine yerleştirildiği tarihî çerçeve, İkinci Dünya Savaşı yılları İstanbul'udur. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin ağır şartları altında hakkında çıkarılan tutuklama emrinden kaçan, aynı zamanda yoksulluğa ve vereme karşı da direnen genç bir şairin hikâyesidir anlatılan.²⁰ Kısaca hatırlamak gerekirse Almanya'nın yoğun baskısına rağmen tarafsızlık siyaseti izleyerek savaşa girmeyen Türkiye'de, bir süre sonra, muhtemel bir

¹⁵ G. Hazer, *age.*, s. 138.

¹⁶ Burcu Alkan, “Rıfat İlğaz'ın Romancılığı”, *Sözcükler*, S. 56, Temmuz-Ağustos 2015, s.71.

¹⁷ G. Hazer, *age.*, s. 139.

¹⁸ A. Bezirci, *age.*, s. 165.

¹⁹ Rıfat İlğaz, *Karartma Geceleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014. Romandan yapılan alıntılarda bu baskıdan yararlanılmıştır.

²⁰ G. Hazer, *age.*, s. 143.

saldırıya karşı birtakım önlemler alınır. Öncelikli olarak ekonomiyi kontrol altına alan bu önlemler sonucu, başta gıda ve yakacak olmak üzere temel tüketim mallarının tedarikinde sıkıntılar yaşanır. Ekmek karneye bağlanır. Çay, şeker, kömür yok denecek kadar azdır; ancak karaborsada bulunmaktadır. Vurgunculuk da artmıştır. Büyük şehirlerde -özellikle de İstanbul'da- sıkıyönetim ilan edilir ve pasif korunma uygulanır. Bombalamak için en uygun zaman olan geceleri, tüm binalarda karartma yapmak mecburiyeti getirilir.²¹

Bu şartlar altında, halk gittikçe yoksullaşırken, toplum da siyaseten kamplara bölünmüştür. Bir tarafta Hitler'in izlediği politikayı destekleyenler, diğer tarafta karşı çıkanlar vardır. Aydın kesim ve üniversite öğrencileri arasında da siyasi kutuplaşmalar artmıştır. Almanya sempatisini hükûmet ise savaşın akıbeti üzerine fikir yürüten aydınlar üzerinde sıkı bir baskı uygular, birtakım tutuklamalara başvurur. Bu olumsuz havayı teneffüs edenlerden biri de öğretmen Mustafa Ural'dır. Tüberküloz tedavisi gördüğü için bir süredir raporlu olan Ural, aynı zamanda şairdir ve o sıcak günlerde *Sınıf* adını taşıyan ikinci şiir kitabını yayımlamıştır. Ne var ki kitap, yirmi gün sonra toplatılır, şairi hakkında da yakalama kararı çıkarılır. 9 Mart 1944'te, evine gelen polise yakalanmaktan komşusu sayesinde kurtulan Mustafa Ural, 24 Mayıs'a kadar kaçak yaşar. Tutuklanıp cezaevine kapatılmaktan değildir kaçıışı: Veremden, pinemoniden, güneşsizlikten, havasızlıktan, aç kalmaktan kaçıyordur.²²

Bu süre içinde yakın arkadaşlarının yardımına başvuran Ural, sağlığıyla birlikte insan ilişkilerinin de sınındığı zor bir süreçten geçer. İki buçuk aylık bu kaçış sürecinde genç şair; hayata, insana, ideolojisine dair çok şey öğrenir.²³ Kendilerine başvurduğu yakınlarının kapısından, çoğu zaman, eli boş dönen Mustafa Ural, karartmalı İstanbul gecelerinde soğukla ve güvenlik güçleriyle mücadele etmek zorunda kalır. En son arkadaşı Cengiz'in evinde konaklayan Ural, bu süre içinde iyi beslenir, dinlenir,

²¹ Alev Sınar Çılgin, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yayınları, Birinci Basılış, İstanbul, 2003, s. 230.

²² A. Bezirci, *age.*, s. 163.

²³ Arkadaşları; Hüsnü, İlhan Paytak, Cengiz Atademir, Nevzat, Nihat, Burhan Morkaya, Faruk Toprak ve eşi Şükran'ın temsil ettiği değerlerle birlikte bir aydın ve şair olarak kendini de tanıır bu iki buçuk aylık süreçte. Her birinden hayata ve sanatta izleyeceği yola dair bir şey öğrenen Mustafa Ural, en iyi öğretmenin yaşamın kendisi olduğunu fark etmiştir karartma gecelerinde. Bu açıdan, roman, Mustafa Ural'ın ruhsal ve sanatsal büyüme öyküsü olarak hem bir bildungsroman hem de sanatçı romanı (künstlerroman) olarak okunabilir. Romana, bu süreçte, Mustafa Ural'ın öğrendikleri açısından yaklaşan bir yazı için bk. Murat Taş, "Bir Şair, Solcu, Aydın, Öğretmen Mustafa Ural (Rıfat Ilgaz)", *Roman Kahramanları*, S.19, Temmuz / Eylül 2014, s. 58-63.

sağlığı düzelir.²⁴ Bu arada, savaşın seyri de Almanların aleyhine değişmiştir. Bu vaziyet, iç politikaya ve aydınlar arasında yaşanan sağ - sol çatışmalarına da yansır.

Genel itibariyle bu çerçevede içinde Mustafa Ural'ın iki buçuk aylık kaçış sürecini odağına alan roman, genç adamın bu zorlu koşullarda şiir yazmaya devam edişine, dahası 1940 kuşağının sanatsal endişelerine de yer verir. Dolayısıyla roman, yazarın entelektüel konumu, siyasi baskılar ve savaş dönemi yoksulluğu gibi konulara değindiği toplumcu gerçekçi bir klasiktir.²⁵

Toplam XIV bölümden oluşan romanın ilk bölümünde, Mustafa Ural, cezaevindedir. Henüz mahkemeye çıkarılmamıştır. Bir gece yarısı sığınaklara yapılan tatbikat esnasında yanındaki arkadaşıyla konuştuğu için taş odaya kapatılmak suretiyle cezalandırılmış, arkadaşının neden cezaevinde olduğu sorusunun yanıtını düşünmektedir. Romanın bundan sonraki bölümleri, geriye dönüş tekniğiyle, Mustafa'nın cezaevine girmeden önceki, 9 Mart ile 24 Mayıs 1944 arasını kapsayan iki buçuk aylık kaçış ve saklanma sürecini konu edinir.

Bu iki buçuk aylık süre içerisinde şiir yazmaya ve şiir üzerinde düşünmeye devam eden Mustafa Ural, kâh arkadaşlarıyla arasında geçen diyaloglar kâh kendi iç konuşmaları yoluyla genel olarak sanat, özel olarak da şiir ve şair hakkındaki düşüncelerini dile getirir. Bu düşünceler, şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

a. Sanatçının Topluma Karşı Sorumluluğu

9 Mart günü, aynı okuldan arkadaşı tarih öğretmeni Hüsnü ile Merkez Kahvesi'nde buluşan Mustafa Ural arasında geçen konuşmada, Hüsnü'nün, kısa aralıklarla ikinci şiir kitabını yayımlamakla hiç de iyi etmediği yolundaki eleştirilerine karşılık Ural, şair sorumluluğunu öne çıkarır:

“(...) ‘İyi ya da kötü, yaptım işte... Bir şair, üzerine düşen işi yapmalı.’
‘Bir şair ha! Yalnız bir şair misin sen? Bir öğretmen... Sonra bir baba...
Bir koca... Bir... En önemli yanı bir hasta...’
‘En önemli yanı bir şair!’
‘Çok mu önemli görüyorsun şairliği?’ ”²⁶

²⁴ M. Taş, agm., s. 62.

²⁵ B. Alkan, agm., s. 75.

²⁶ R. Ilgaz, age., s. 25.

İkinci Dünya Savaşı'nın çetin koşullarında bir yandan sağlık sorunlarıyla boğuşsa da şairlik daha önemlidir Ural'ın gözünde. Öyle ki arkadaşının tüm eleştirilerine karşın bitirmek üzere olduğu bir şiirini okutmak isteğiyle ertesi gün Hüsnü'ye tekrar buluşmayı önerir; ancak arkadaş ve aynı zamanda karısının uzaktan akrabası olan Hüsnü'nün bu öneriye cevabı çok sert olur.²⁷

Benzer bir diyalog, yardım umarak gittiği, enstitü yıllarından arkadaşı İlhan Paytak'la sanat anlayışına dair yaptığı konuşmada da geçer.

“(...) ‘Hem bir sınıfı tümüyle suçladığın yetmiyor mu? Bu suçlama ile bir de sanat yapıldığını ileri sürüyorsun! Suçlama, hiçbir zaman şiir olamaz!’

‘Bir gün gelecek suçlamalardan başka konularda da şiir aranacak. Ama henüz böyle toplumlar yok. Sorunlarını, bütün sorunlarını çözümlemiş toplumlar henüz yok! Sanatçı hangi toplumda olursa olsun bu sorunları bulup çıkarmakla görevli kişidir. Ben de her görevli gibi topluma hesap vermek zorundayım. Gerekirse suçlayarak!’ ”²⁸

Burada, Hüsnü ile İlhan Paytak'ın itirazları, Mustafa'nın başkalarına zararı dokunacağı ortak paydasında toplanır. Onlara göre Mustafa, teslim olmayarak hem ailesine hem de arkadaşlarına zarar vermektedir.

İlhan'ın yanından ayrıldıktan sonra gece yarısı gizlice evine giren Ural, eşi Şükran'a, *“olumlu bir aydın, bir şair, bir sanatçı olarak insan ilerde yaptıklarından utanmamalı”* diyerek kaçışını izah eder. Şükran da kocasının bu sözlerine *“sen yalnız sıradan bir öğretmen değilsin! Şiirleri üzerinde durulan bir şairsin! Sorumluluğun var.”* sözleriyle mukabele eder.²⁹

Yardıma başvurduğu her bir arkadaşının yanından hayal kırıklığıyla ayrılan Mustafa Ural, sabırla dostlarının kapısını çalmaya devam eder. Bu kez, Saraçhanebaşı'nda büyükannesiyile yaşayan Nihat'a sığınır. Ne var ki büyükanne, evinde bir kaçağı barındırmak istemez. Nihat'ın gönlü arkadaşını aç açına sokağa salmaya elvermeyince Mustafa'ya mükellef bir sofraya hazırlar. Yemek sırasında savaşın gidişatına dair konuşurlar. Nihat'ın ekonomi üzerine sarfettiği sözler, Mustafa'nın dikkatini çeker:

“(...) ‘Senin kitapların, söylediklerini açık açık yazıyorlar mı böyle?’

²⁷ R. Ilgaz, *age.*, s. 29.

²⁸ R. Ilgaz, *age.*, s. 46.

²⁹ R. Ilgaz, *age.*, s. 54.

‘Yooook, hiç yazarlar mı!.. Ben çıkarıyorum satır aralarından! Biraz da Nâzım’ın şiirlerinden çıkarıyorum bunları.’

‘Bu doğru işte. Profesörden önce sanatçı söylüyor gerçekleri.(...)’

‘Yani sen sanatçıdan bekliyorsun uyarma görevini!’

‘Bekliyorum, ama gerçek sanatçıdan.’ (...)”³⁰

Mustafa Ural’ın gerçek sanatçıdan kastı, Nâzım Hikmet’tir. Bu noktada, babasının dilinden düşürmediği Tefik Fikret’le Nâzım arasında bir kıyaslama yapar. Mustafa’nın zihninde çocukluğuna dair en canlı imgelerden biri, Fikret’ten şiirler okuyan babasıdır. O akşam bunu hatırlayan Mustafa, “gerçek sanatçı” diyerek Fikret’i değil Nâzım’ı işaret eder:

“(...) Fikret bize hiçbir şey vermiyor artık. O, babamı yetiştirmiş o kadar. Bu mavi gök size bir gün acır, diyen sanatçıya inanmak biraz zor! (...) Hem halkın acınacak nesi var ki, hele emeğiyle uygarlıklar kurmuş halka acınır mı hiç! (...) İşte böyle zamanlarda halkı atılımlara, devrimlere götürecek güçlü sanatçılara iş düşüyor önce, iktisatçılara değil!’ (...)”³¹

Mustafa ile arkadaşları arasında geçen tüm bu konuşmalar, “sanatına ve sağlam bir yolda olduğuna inanan”³² Mustafa Ural’ın dâhil olduğu kuşağı ve bu kuşağın sanat anlayışını yansıtır. Bahsi geçen kuşak, 1940 Kuşağı; anlayış ise toplumcu gerçekçiliktir.

b. 1940 Kuşağı ve Toplumcu Gerçekçi Sanat Anlayışı

Mustafa Ural’ın, sanatçının topluma karşı sorumlu olduğu yönündeki söylemleri, Nâzım Hikmet’i kendilerine örnek alan ve “1940 Kuşağı”³³ olarak adlandırılan şairlerin benimsediği toplumcu gerçekçi sanat anlayışının ilkeleridir. Bu şairler dünyaya farklı bir bakış açısından bakmayı ve “sanatı kentsoyluların tekelinden çıkarma”yı hedeflemişlerdir. Ayrıca şiiri inançlarının savunma aracı olarak gören Namık Kemal ve Tefik Fikret gibi şairlerden bir adım daha ileri giderek şiiri, “sınıflar arası bir kavga aracı”

³⁰ R. Ilgaz, *age.*, s. 126.

³¹ R. Ilgaz, *age.*, s. 126.

³² R. Ilgaz, *age.*, s. 234.

³³ 1940 Kuşağı şairleri; Hasan İzzettin Dinamo, Rifat Ilgaz, Ercüment Behzat Lav, İlhami Bekir Tez, Ömer Faruk Toprak, Enver Gökçe, M. Niyazi Akıncioğlu, Ahmet Arif, Cahit Irgat, Arif Damar, A. Kadir adlı şairlerden oluşur.

1940 Kuşağı şairleri ve sanat anlayışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Çelik, “1940 Kuşağı Toplumcu Şairleri ve Halk Şiiri”, *Millî Folklor*, S. 87, 2010, s. 78-83; Ramazan Gülemdam, “Siyaseti Şiirde Yaşamak: Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Sosyalist Şiir”, *Turkish Studies*, Volume 5/2, Spring 2010, s. 212-280; Hikmet Altınkaynak, *Edebiyatımızda 1940 Kuşağı*, Türkiye Yazarlar Sendikası Yayınları, İstanbul, 1977; Metin Cengiz, *Toplumcu Gerçekçi Şiir (1923-1953)*, Şiirden Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

olarak kullanmak istemişlerdir.³⁴ Yukarıda Mustafa Ural'ın, İlhan Paytak'la tartışmasında geçen sınıfsallık ve Nihat'a sözünü ettiği Fikret - Nâzım kıyası, 1940 kuşağının toplumcu gerçekçi bakış açısının yansımalarıdır.

Yalın bir ifadeyle toplumcu gerçekçilik³⁵, Marksizm'in temel prensiplerinden ve öğretilerinden yola çıkarak edebiyatı, toplumu oluşturan farklı sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin bir aracı olarak kabul eder.³⁶ Bu nedenle, toplumcu gerçekçi sanatçılar, eserlerinde, burjuvazinin karşısına devrimci işçi sınıfını, proleterayı, emekçi sınıfı ve geniş halk kitlelerini çıkarmış, onların sözcülüğünü üstlenmişlerdir.³⁷

Bu açıdan, *Karartma Geceleri*, Mustafa Ural'ın, toplumcu gerçekçi sanat anlayışını ve bu anlayış dolayısıyla 1940 kuşağının görüşlerini dile getirdiği bir romandır. Ural, arkadaşı İlhan Paytak'tan yardım istemeye gittiğinde, verem tedavisi nedeniyle tayinini İstanbul'a aldırıldığı ve bir süredir raporlu olduğu için Paytak tarafından kendi kendisiyle çelişmekle itham edilir. Arkadaşının sözleri, Mustafa'yı düşündürür:

“‘Sanatta toplumcu...Öğretmenlikte günün adamı...Nasıl uzlaştırıyorsun ikisini?’

Mustafa düşünüyordu. Doğru muydu söyledikleri?

Gerçekte öğretmenlikte bir çıkarıcı mıydı? Sanatta, dediği gibi bir toplumcu sayabilirler miydi kendini? Bu görüşünü daha yerli yerine oturtmamıştı ki. Daha doğrusu hiçbir şeye karar verip uygulamaya geçememişti. Edebiyat öğretmeni çıktığı gün hastalanmış, sanatoryuma girmişti. Nasıl kendiliğinden hasta olmuşsa, solcu şairliği de kendiliğinden başlamıştı. Böyle olmayı düşünmemişti hiç. Kendi bunalımlarını, toplumun sıkıntılarını yazıyordu. Bu yüzden yazdıklarına toplumcu

³⁴ R. Gülendam, agm., s. 225.

³⁵ Toplumcu gerçekçiliğin, Türk edebiyatında ortaya çıkışında, İkinci Dünya Savaşı yılları sırasında yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntılar etkili olmuştur. Sanatı, halka ulaşmada bir araç olarak görmelerinde ise Marksizm kadar Tek Parti iktidarının halkevleri ile köy enstitülerini açan resmî politikasının da payı vardır.

Toplumcu gerçekçilik hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008; Soner Akpınar, “Toplum-Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişkisine Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S.30, 2014, s. 7-26.

³⁶ Ahmet Alver, “Türk Edebiyatında 1940’lı Yıllarda Yazılan Bazı Toplumcu Gerçekçi Romanların Emek-Sermaye Bağlamında Analizi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.33, Aralık 2014, s. 130.

³⁷ Ahmet Demir, “Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, Mart 2008, s. 67.

*şiiirler diyorlar, daha da ileri giderek onu solculukla suçluyorlardı. Bir tutuklama kâğıdı bile çıkmıştı bu şiiirler yüzünden.”*³⁸

İlhan Paytak gibi öğretmen arkadaşı Hüsnü de Mustafa’yı solculukla ve çevresine zarar vermekle itham eder. O, kendisine açıkça toplumcu diyemese de içinde yer aldığı arkadaş çevresi ile imzasının görüldüğü dergiler, 1940’ların toplumcu gerçekçi sanatçılarının bulunduğu bir muhittir. Bunların başında da *Yürüyüş* dergisi ile Ömer Faruk Toprak gelir. 1940 Toplumcularının kenetli bir biçimde bir araya geldiği en etkili dergi olan *Yürüyüş*’ün sahipliğini, 16. sayıdan itibaren Ömer Faruk Toprak, yazı işleri müdürlüğünü de Rıfat Ilgaz yapar.³⁹ Nitekim romanda, Mustafa Ural, yardımına başvurabileceği bir isim düşünürken aklına *Yürüyüş* dergisinden yakın arkadaşı Faruk Toprak gelir.

*“(...)Çok arkadaş kazandırmıştı bu dergi ona. Toplumcu şiiirleriyle ün yapan ne şairler vardı aralarında. (...) Memleketi, saplandığı çıkmazdan tutumsal ilkelerle kurtarmanın yolları araştırılıyordu. Yurdu sömürü düzenine itenlerin karşısına sanatla, edebiyatla çıkmaya çalışıyorlardı.(...) Bir yardımlaşma düzeni içinde gelişen bu dergi, bir toplumcu kuşak getirmişti edebiyatımıza, birbirine bağlı bir düzine kadar sanatçı..”*⁴⁰

Faruk’un kendisini evine kabul etmesiyle aralarında geçen diyaloglarda da sınıf temeline dayalı toplumcu sanat anlayışları mevzubahis edilir.⁴¹ 1940 kuşağının sınıfsal dayanağa yaslanmasının bir nedeni de Cumhuriyetin eğitim ve bilgiye kavuşturduğu halk çocuklarından oluşuyor olmasıdır.⁴² *“Bizim getireceğimiz toplumcu sanat, kendi yaşayışımızdan doğacak.”*⁴³ diyen Mustafa Ural, polise teslim olmayışına gittikçe içeren eşi Şükran’a karşı da bu noktayı vurgular:

³⁸ R. Ilgaz, *age.*, s.44.

³⁹ *Yürüyüş*’e ilaveten dönemin etkin dergilerinden biri de *Yurt ve Dünya*’dır. Bk. Hikmet Altınkaynak, “Rıfat Ilgaz ve Şiiri”, *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevengül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 109.

⁴⁰ R. Ilgaz, *age.*, s. 152-153.

⁴¹ R. Ilgaz, *age.*, s. 191-192, 194.

⁴² B. Sadık Albayrak, “Karartma Gecelerinde Bir Aydın Kuşağının İzleri”, *Rıfat Ilgaz Sempozyumu: Edebiyatımızın Koca Çınarı Anısına*, Çınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 211.

⁴³ R. Ilgaz, *age.*, s. 194.

“(..)Hem kendimiz için hem de bir üyesi olmakla övündüğümüz şu toplum için yapacağımız hiç mi bir şey yok... Bizi okutanlar adına hiç olmazsa...”⁴⁴

Toplumcu gerçekçiliğe gönül vermiş yazarlar, içinde bulundukları topluma borçlu olduklarını düşündükleri için eserlerini birtakım sorumluluklarını yerine getirmek düşüncesiyle kaleme aldıklarındandır ki⁴⁵ Mustafa Ural, eli kalem tutan bir sanatçı olarak, İkinci Dünya Savaşı’na girmeden yorgun düşen halkın biraz soluk almasını, insan gibi yaşama olanaklarını kazanmasını istiyordur.⁴⁶

“Biz, diyordu Mustafa, halklar arasında, sınıflar arasında sömürünün sürüp gitmesini eleştiriyor, bir olanak eşitliği yaratılmasını istiyoruz. Onlar bizim bu kardeşçe isteklerimizin karşısına, kişiler nasıl eşit olabilir mi diye kendi bencillikleriyle çıkıyorlar.

Ne zaman bu duyguları, bu düşünceleri yazacak, halkımıza duyuracaktı? Şimdiden bir kitaplık şiir vardı elinde. Bunları bir daha yayınlamayacak mıydı? Yazmak, yayınlamak hakkı, yalnız insanı horgörenlere mi verilmişti?”⁴⁷

Polisten kaçtığı iki buçuk aylık süre içinde kaçak yoldan görüştüğü arkadaşlarıyla arasında geçen konuşmalar kanalıyla toplumcu gerçekçi görüşlerini dile getiren Mustafa Ural, bir yandan aynı doğrultuda şiir yazmaya da devam etmektedir. Sığındığı tüm mekânlarda cebinde taşıdığı müsveddeleri çıkarıp henüz yazmakta olduğu şiirleri üzerinde çalışmaya başlar. Bir taraftan da şiirde öz ve biçim meselesi üzerine düşünür.

c. Şiirde Öz ve Biçim Meselesi

9 Mart günü, arkadaşı Hüsni’ye bitirmek üzere olduğu bir şiirden söz eden Mustafa Ural, aynı gece, sabaha karşı evine uğradığında eşi Şükran’a, yeni başladığı “Oğluma” adlı uzun şiirinin müsveddelerini sorar; ne ki evde arama yapan polisler, müsveddelerle birlikte bütün dokümanları da götürmüştür.⁴⁸ Çok geçmeden Nihat’ın evinde dinlenme imkânı bulduğu bir sırada, şiirin ikinci bölümü üzerinde çalışmaya başlar. Bu sırada, şiirde öz ve biçim meselesi, zihnini meşgul eder.

“(..)Daha mı kısa yapsaydı bölümleri yoksa? Çocukların da sevebileceği bir biçim mi bulsaydı? Bu konu için yeni bir biçim... Onları ancak ‘öz’e önem veren şairlerden sayarlardı, aylak sınıfın eleştirmenleri. Şu içinde bulundukları

⁴⁴ R. Ilgaz, *age.*, s. 199.

⁴⁵ A. Alver, *agm.*, s. 131.

⁴⁶ R. Ilgaz, *age.*, s. 206.

⁴⁷ R. Ilgaz, *age.*, s. 230.

⁴⁸ R. Ilgaz, *age.*, s. 55.

darboğazda önemli olanın, biçim değil, söylenecek söz olduğunu onlar da bilmez değillerdi. Bir de sorun çıkıyordu biçim için. Konu halka indikçe, tekdüzeliğe gidiliyordu ister istemez. Alışılmış biçimlere başvurarak, anlatılacak olanı yadırgatmadan verme çabası başlıyordu sanatçıda. Biçimcilik, halkın beğenisine aykırı bir uğraşıydı.”⁴⁹

1940 kuşağının şiirde kendisine örnek aldığı Nâzım Hikmet’e göre şiirde asıl önemli olan, “öz”dür. “Biçim”, “öz”e uydurulmalı; “öz”ü bir kat daha belirgin kılmalıdır. Onun şiiriyle gelen “öz”, bir ideolojiye (Marksizm’e) dayanmakta, siyasî bir tutumu içermektedir. Takipçileri de “öz”e aşırı önem vermeleri nedeniyle “biçim”i bilerek göz ardı ederler.⁵⁰ Mustafa Ural’ın yukarıdaki sözleri, o günlerin, 1940 kuşağına yönelik yaygın eleştirilerine bir göndermedir. “Öz”e önem vermekle birlikte “biçim”in de hepten yabana atılamayacağını farkındadır Mustafa:

“(…)Biçimin hiç mi önemi yoktu sanat ürünü için? Olmaz olur mu? Halkla ilişki kurulmaya kalkışıldı mı, en iyi biçimde, onun yadırgamayacağı biçimde verilmeliydi... Ta ki bıkana kadar! Eğer yeni biçimlere geçilecekse, halkın beğenisine uyarak geçilmeliydi. Yenilik her zaman için gerekli değildi. Mustafa uyakları, ölçüleri atıyordu, ama şiirin uyaksız, ölçsüz zamanlardaki konuşma diline yakınlığını yakalamaya çalışıyordu böylece: Bunun örnekleri Dede Korkut’ta bile yok değildi...”

*Seni tek başına yetiştirmedik
Gül yetiştirir gibi saksıda
Bir limonlukta büyütmedik seni,
Kırağı çalmaz diye acı patlıcanı
Salıverdik sokağa.”⁵¹*

Bu düşüncelerle yazmaya devam eden Mustafa, bir sabah, hamamda gizlendiği sırada karşısına çıkan eski arkadaşı Burhan Morkaya’nın, şairler arasındaki birbirini çekememezlik meselesine değinmesine de aynı serinkanlılıkla yaklaşır:

*“(…)‘Herhalde onun kadar şiir yazamadığın için de çekemediğini sanırdı.’
‘Hiç de özenmedim onun gibi şiir yazmaya... Onun gibi yazmayı istemek, biraz da daha usta birinin yazış biçimini öykünmek olurdu. Ben, kötü de olsa, beğenilmese de hep kendim gibi yazmak isterim.’”⁵²*

⁴⁹ R. Ilgaz, *age.*, s. 120.

⁵⁰ R. Gülemdam, *agm.*, s. 222.

⁵¹ R. Ilgaz, *age.*, s. 120-121.

⁵² R. Ilgaz, *age.*, s. 163.

ç. Sanat ve Edebiyat Ortamı

Mustafa Ural, Faruk Toprak ile Cengiz'e sığındığı sıralarda, onlar aracılığıyla savaşın iki cepheye böldüğü şair ve yazarların kalem kavgalarından da haberdar olur. Buna göre bir tarafta başbakan Rüşdü Saraçoğlu'ndan güç alan *Bozkurt*, *Çınaraltı*, *Gökbörü* gibi dergilerle seslerini duyuran milliyetçi grup; öte tarafta *Ses*, *Yeni Edebiyat*, *Yürüyüş* gibi dergilerin etrafında toplanarak "bilimsel sosyalizmi temel olarak alan toplumcu gerçekçi bir sanat anlayışıyla" dikkat çeken sol grup vardır.⁵³

Mustafa Ural ve arkadaşları ikinci grubun içerisindeydi. Ural'a göre, konjonktür gereği, hükûmet sağ görüşlü sanatçıları koruyup kollarken sol görüşlü sanatçıları çok sıkı takip etmektedir. Nitekim romana adını veren "karartma" uygulaması, söz konusu sert tutumun simgesi olarak da kullanılmıştır.⁵⁴ Nihal Atsız ile Sabahattin Ali arasındaki tartışma, mahkemeye intikal etmiş, kitleler ayaklanmıştı. Savaşın seyri Almanların aleyhine değişince bu, iç politikaya da yansımış; sağcı dernekler ve yayın organları bir bir kapatılmaya başlanmıştı. Bu haberleri Cengiz'den alan Mustafa Ural'ın keyfi kaçır:

" 'Korkunç bu yöneticiler!' dedi. 'Her şey yapar bu adamlar.' ”⁵⁵

Öğrendikleri, Mustafa Ural'ı sevindirmek yerine daha da durgunlaştırır. Olanlarda herhangi bir katkısının olup olmadığını düşünür ve kendi kendisini tenkit eder:

"Bir aydın olarak ne yapmıştı ki bugüne kadar, bu olaylarda kıl kadar bir payı mı vardı? (...) Hele sanatı! Sanatının, şairliğinin ne payı olmuştur bütün bu gelişmelerde?"⁵⁶

Bütün bu gelişmelerin üzerine Emniyet'teki solcuların sorgularının bitip Ankara'ya sevk edildiklerini öğrenen Mustafa Ural, 24 Mayıs sabahı, yolda rastgeldiği polis memuru Basri Dönmez'e teslim olur. XIV. Bölüm, tekrar Mustafa Ural'ın taş odada bulunduğu anlara döner ve çok geçmeden de savcılığa sorguya gideceği haberi gelir.

⁵³ A. S. Çılgin, *age.*, s. 97.

⁵⁴ Karartmanın yalnızca tedbir olmayıp aydınlar için yönelik bir baskı anlamını da içerdiğini imleyen yorumlar için bk. Burhan Günel, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Rıfat Ilgaz ve Karartma Geceleri'nin Yansıttığı Savaş Gerçeği", *Rıfat Ilgaz Sempozyumu: Edebiyatımızın Koca Çınarı Anısına*, Çınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 47; B. S. Albayrak, *agm.*, s. 208; Mustafa Aslan, "Karartma Geceleri ve II. Dünya Savaşı Yılları", *age.*, s. 217.

⁵⁵ R. Ilgaz, *age.*, s. 251.

⁵⁶ R. Ilgaz, *age.*, s. 253.

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, yazar veya şair başkışileri merkeze alarak sanatı ve sanatçıyı tartışan bir alt tür olarak beliren sanatçı romanları (Künstlerroman), sanatçının yetişme sürecindeki arayışlarını, sıkıntılarını ve sanatını icra yolundaki engellenmişliklerini konu edinir. Bu engeller arasında sanata gereken değeri vermeyen maddiyatçı ve zevksiz bir orta sınıf, bu orta sınıfın temsilcisi olarak aile, bu sınıfın ideolojisini sürdürmekten başka bir işlevi olmayan eğitim ve din gibi kurumlar ve hatta tutucu bir sanat anlayışının sürmesinden yana olan cahil ve korkak eleştirmenler, akademya, sanat ve edebiyat komiserleri de vardır. Böyle bir ortamda yaratıcılık yolculuğuna çıkan genç yeteneklerin öyküsüdür Künstlerroman.⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı yıllarının siyasi ve sosyo - ekonomik açıdan zorlu koşullarında, *Sınıf* adlı şiir kitabı toplatılan ve hakkında soruşturma açılan bir öğretmen, aynı zamanda da toplumcu gerçekçi anlayışta genç bir şairin, öyküsünü anlatan *Karartma Geceleri* de bu anlamda bir sanatçı romanıdır. İkinci şiir kitabını çıkaran ve şiir üzerine düşünmeye, şiir yazmaya devam eden Mustafa Ural başta eşi Şükran olmak üzere, meslektaşları, en yakın arkadaşları, karşıt görüşteki sanatçılar, mevcut sanat anlayışının temsilcisi eleştirmenler ve siyasi erk tarafından toplumcu şiirler yazdığı için engellenmek istenir. Öyle ki 1940'lı yıllarda toplumcu şiirler yazmak, hele bunları dergilerde yayımlamak üstüne bir de şiir kitabı çıkarmak rejimin gözünde solcu/sosyalist/komünist olmak için yeter de artar bile.⁵⁸

Bütün bunlara rağmen yılmayan Ural, bir şair olarak topluma karşı sorumluluğu, sanat anlayışı, şiirde öz ve biçim, öykünme gibi teknik meseleler üzerinde düşünerek kendini sorgulamayı ve içinde yetiştiği topluma layık bir sanatçı olma yolundaki arayışlarını sürdürür. Bu bakımdan, Rıfat Ilgaz, Mustafa karakterinin gerçekliğinde iki farklı edebiyat eleştirisi yaratmış olur: edebiyatın bir sanat olarak toplumun eleştirisi olma özelliği ve edebiyat eserinin sanatsal değerinin bu eleştiriyi ne kadar iyi gerçekleştirebildiğine göre değerlendirilmesi.⁵⁹ Bu da *Karartma Geceleri*'nin savaş romanı kadar sanatçı romanı olarak da okunabileceğini gösterir.

⁵⁷ J. Parla, *age.*, s. 43.

⁵⁸ M. Taş, *agm.*, s. 59.

⁵⁹ Burcu Alkan, "Karartma Geceleri'nde Mekan: Aydınlanın Toplumsal İletişim Sorunu", *Rıfat Ilgaz Sempozyumu: Edebiyatımızın Koca Çınarı Anısına*, Çınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 473.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Soner, “Toplum - Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişkisine Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 30, 2014, s. 7-26.
- ALBAYRAK, B. Sadık, “Karartma Gecelerinde Bir Aydın Kuşağının İzleri”, *Rıfat Ilgaz Sempozyumu: Edebiyatımızın Koca Çınarı Anısına*, Çınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 207-212.
- ALKAN, Burcu, “Karartma Geceleri’nde Mekan: Aydınların Toplumsal İletişim Sorunu”, *Rıfat Ilgaz Sempozyumu: Edebiyatımızın Koca Çınarı Anısına*, Çınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 471-476.
- , “Rıfat Ilgaz’ın Romancılığı”, *Sözcükler*, S. 56, Temmuz-Ağustos 2015, s. 71-76.
- ALPAY, Necmiye, “Şair Rıfat Ilgaz”, *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevgül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 91-106.
- ALTINKAYNAK, Hikmet, *Edebiyatımızda 1940 Kuşağı*, Türkiye Yazarlar Sendikası Yayınları, İstanbul, 1977.
- , “Rıfat Ilgaz ve Şiiri”, *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevgül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 107-119.
- ALVER, Ahmet, “Türk Edebiyatında 1940’lı Yıllarda Yazılan Bazı Toplumcu Gerçekçi Romanların Emek-Sermaye Bağlamında Analizi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33, Aralık 2014, s. 129-152.
- ASLAN, Mustafa, “Karartma Geceleri ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Rıfat Ilgaz Sempozyumu: Edebiyatımızın Koca Çınarı Anısına*, Çınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 217-221.
- ASUTAY, Hikmet, “Oluşum Romanı Geleneği ile Günümüzdeki İzleri Üzerine”, *ZfWT*, Vol. 4, No. 2 (2012), s. 27-36.
- AYTAÇ, Gürsel, “Modern Alman Edebiyatında Bildungsroman”, *Edebiyat Yazıları I*, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1990, s. 276-282.
- BAYRAM, Yavuz, “Bildungsroman Örneği Olarak Hüsn ü Aşk”, *İlmî Araştırmalar*, S. 23, Bahar 2007, s. 7-28.
- BEZİRCİ, Asım, *Rıfat Ilgaz*, Evrensel Basım Yayın, Birinci Basım, İstanbul, 2013.
- CENGİZ, Metin, *Toplumcu Gerçekçi Şiir (1923-1953)*, Şiirden Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2015.
- ÇELİK, Yakup, “1940 Kuşağı Toplumcu Şairleri ve Halk Şiiri”, *Millî Folklor*, S. 87, 2010, s. 78-83.
- ÇILGIN, Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003.
- DEMİR, Ahmet, “Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, Mart 2008, s. 65-80.

- DEMİR, Fethi, “Orhan Pamuk’un Postmodern Bir Labirentte Yazıyı Arayan Kahramanları”, *Turkish Studies*, Volume 6 /3 Summer 2011, s. 1811-1822.
- DEMİR, Mustafa, *Reşat Nuri Güntekin’in Sanatçı (Çıracılık) Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kuzey Kıbrıs, 2013.
- ENGİNÜN, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 262.
- EŞİTGİN, Dinçer, “Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal”, *MEB Dergisi*, S. 162, Bahar 2004.
- GÜLENDAM, Ramazan, “Siyaseti Şiirde Yaşamak: Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Sosyalist Şiir”, *Turkish Studies*, Volume 5/ 2, Spring 2010, s. 212-280.
- GÜNEL, Burhan, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Rıfat Ilgaz ve Karartma Geceleri’nin Yansıttığı Savaş Gerçeği”, *Rıfat Ilgaz Sempozyumu: Edebiyatımızın Koca Çınarı Anısına*, Çınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 43-54.
- HAZER, Gülsemin, “Rıfat Ilgaz’ın Romanları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevgül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 137-160.
- ILGAZ, Rıfat, *Karartma Geceleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014.
- “Rıfat Ilgaz’la Bir Konuşma”, *Başdan dergisi*, 14.09.1948.
- NARLI, Mehmet, *Şiir ve Mekân*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 230.
- OKTAY, Ahmet, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008.
- PARLA, Jale, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 235.
- SAYDUR, Mehmet, *Rıfat Ilgaz’lı Yıllar*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1994, s. 113-114.
- SÖNMEZ, Sevgül, “Ben, Sınıfın Şairi Rıfat Ilgaz”, *Rıfat Ilgaz*, (Ed. Sevgül Sönmez), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 44, 48.
- TAŞ, Murat, “Bir Şair, Solcu, Aydın, Öğretmen Mustafa Ural (Rıfat Ilgaz)”, *Roman Kahramanları*, S. 19, Temmuz / Eylül 2014, s. 58-63.
- YILDIRIM, Serap, *İngiliz Edebiyatında Bildungsroman Geleneği: Henry Fielding’in Tom Jones, Charles Dickens’ın Great Expectations (Büyük Umutlar), James Joyce’un A Portrait of The Artist As a Young Man (Genç Bir Adamın Sanatçı Portresi) Adlı Romanları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 2.
- YILDIZ, Alpay Doğan, “Bir Eğitim Kitabı Olarak Reşat Nuri’nin Çalıkuşu Romanı”, *Yedi İklim*, S. 95, Şubat 1998, s. 34-38.